

УДК 930.25:[2-285.4:027.7(477.83-25)(083.82)«1772»]

Назарій Лоштин

Полемічна література в бібліотеці кармелітів у Дрогобичі (за рукописним інвентарем бібліотеки 1772 р.)

Досліджено тематичний склад бібліотеки монастиря ченців ордену кармелітів взятих у Дрогобичі. Монастир існував з 1697 р. по 1789 р. За цей час було зібрано бібліотеку, до складу якої входило 735 книг із біблеїстики, теології, світського та канонічного права, історії тощо. Зроблено акцент на групі книг з полемічної (контрверсійної) теології та контрреформаційної літератури. Здійснено аналіз авторського складу та проведено класифікацію авторів книг відповідно до соціальної та національної приналежності. Також ідентифіковано книги, що вписані до інвентаря, охарактеризовано їхнє тематичне наповнення відповідно до проблематики, що у них розглядається. Аналіз здійснено на основі рукописного інвентаря з фондів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Інвентар укладено у 1766 р., а згодом зредаговано у 1772 р.

Ключові слова: полемічна теологія, контрреформація, кармеліти, бібліотека, інвентар, Дрогобич

Nazariy Loshtyn

Controversial theology in the Carmelite library in Drohobych (based on handwritten inventory of library of 1772)

Thematic structure of the Carmelite Monks library in Drohobych is analyzed in the article. Monastery existed from 1697 to 1789. During this period a library was created which included 735 books on Biblical studies, theology, cannon and secular law, history and others. Precise attention is paid to books dedicated to the controversial theology and Counter-Reformational literature. Authors of the books are identified. Classification of the authors according to social and national background is provided. Books enlisted to the inventory are also classified due to their thematic composition and the issues discussed. Analysis is fulfilled on the basis of handwritten inventory from the Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University. Inventory was composed in 1766 and edited in 1772.

Keywords: controversial theology, Counter-Reformation, Carmelites Monks, library, inventory, Drohobych

Контрверсійна, або ж полемічна, теологія є одним із видів богослов'я, що окреслює ставлення католицької Церкви до некатолицької теології або ж католицької неортодоксальної [1, с. 31]. Свого найвищого розвитку вона сягнула в епоху Реформації та Контрреформації (Католицької Реформи). В цей час вона виокремилась в окрему галузь богослов'я, а

потім і в окрему навчальну дисципліну (кафедри у Римі, Фрайбурзі та Інгольштадті) [2, s. 765].

Дана публікація присвячена поширенню праць з полемічного богослов'я та контрреформаційної літератури на українських землях у середовищі католицького чернецтва (на прикладі дрогобицького монастиря кармелітів взутих). Монастир кармелітів у Дрогобичі постав з фундації Яна Станіслава Бекерського в кінці XVII ст. Ченці-кармеліти провадили активну душпастирську діяльність, а окрім того також утримували бурсу для вбогих [3, s. 79]. Монастир був закритий австрійською владою у 1789 р.

Забезпечувати інтелектуальну підтримку для функціонування монастиря та життя ченців мала монастирська бібліотека. У фондах відділі рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка зберігається рукописний інвентар бібліотеки дрогобицького монастиря. Попередній аналіз інвентаря здійснений у публікації автора [4, с. 84–85] та дрогобицького історика Юрія Стеценка [5; 6].

У рукописі вміщено два інвентарі бібліотеки монастиря кармелітів у Дрогобичі. Перший укладений у 1766 р. під заголовком *Inventarium Bibliothecae Carmeli Drohobycensis Ex Mandato A. R. P. Constantini a S. Laurentis Provincialis De Novo Ordine Conscriptum Anno 1766 Die 3 Mensis Martij* [7, р. 1]. Форма опису: зверху по центру вказано тематичну категорію, нижче літерне позначення полиці та формат книг на ній. Нижче – назва та автор книги. Рік і місце видання не вказуються. Записи дуже перемішані, одній літерній позначці не відповідає одна тематична категорія, під одну літеру були записані книги з різної тематики [4, с. 84]. Згодом, у 1772 р. інвентар було перероблено і вдосконалено [7, р. 19]. Новий заголовок: *Inventarium Bibliothecae Conventus Drohobycensis Ordinis Frartrum B. Mariae Virginis de Monte Carmelo S.O. Provinciae Majoris Poloniae Sanctissimi Sacramenti Sub Regimine Rndi Patris Damiani a S. Jacobo Concionatoris Emeriti ejusdem Conventus Prioris de Novo Correctum et Conscriptum Anno Domini 1772 Mense Junio*. У новому інвентарі кожному літерному позначенню відповідає одна тематична категорія [4, с. 85]. Загалом у бібліотеці було 735 книг (*детальніше див. табл. 1*).

Табл. 1

РОЗПОДІЛ КНИГ ЗА ТЕМАТИЧНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Тематична категорія	Літерне позначення	2°	4°	8°	12°/20°	Разом	
Святе Письмо	A, Aa, Aaa, Aaaa	3	4	4	5	16	
Коментатори Святого Письма	B, Bb, Bbb, Bbbb	7	3	10	5	25	
Проповідники	C, Cc, Ccc	57	77	27	-	161	
Моральна теологія (+схоластична)	D, Dd, Ddd, Dddd	3	14	18	20	55	
Полемісти	E, Ee, Eee, Eeee	2	21	21	3	47	
Історики	F, Ff, Fff, Ffff	15	32	31	10	88	
Юристи та каноністи	G, Gg, Ggg, Gggg	2	25	13	3	43	
Політики	H, Hh, Hhh, Hhhh	6	23	65	14	43	65
Різне	I, Ii, Iii, Iiii	3	16	8	3	30	
Рукописи	K	2	-	-	-	2	
Катехити	Ll, Lll, Llll	-	2	5	5	12	
Духовні книги	Mm, Mmm, Mmmm	-	20	43	43	106	
Проповідники	Nnn, Nnnn	-	-	18	24	42	
Разом		100	237	263	135	735	

Очевидно, що бібліотека часто перевірялась. В рукописі здійснено записи про візитації бібліотеки протягом 1767–1780 рр. (9 візитацій) [7, р. 42–42 зв.]:

- 4 липня 1767 р. провінціал Альбін від Св. Казимира
- 14 серпня 1770 р. провінціал Августин від Св. Антонія
- 14 серпня 1772 р. провінціал Кипріян від Св. Герарда
- 17 липня 1773 р. провінціал Кипріян від Св. Герарда
- 27 червня 1774 р. провінціал Кипріян від Св. Герарда
- 15 червня 1776 р. провінціал Міхаель від Св. Матвія
- 14 червня 1777 р. провінціал Міхаель від Св. Матвія
- 17 липня 1779 р. провінціал Йоахим від Св. Франциска
- 15 липня 1780 р. провінціал Йоахим від Св. Франциска.

Хоча й дрогобицький монастир кармелітів постав уже після закінчення Реформації та Контрреформації, видається доцільним вивчити, яку

4. Чернечі спільноти

саме полемічну літеру використовувало католицьке чорне духовенство під час навчання на орденських студіях та підготовки для місійної й душпастирської діяльності.

Полемічна література були виділена в окрему тематичну категорію у кармелітській бібліотеці [7, р. 22, 26 зв–27, 31 зв., 37 зв.¹. В інвентарі для позначення цієї групи використовується літера E (in folio), Ee (in quarto), Eee (in octavo), Eeee (in duodecimo et vigesimo) (табл. 2). У бібліотеці кармелітів зберігалось 47 книг з полемічного богослов'я. Вони складають 6.39% від загальної кількості книг у бібліотеці.

Табл. 2

РОЗПОДІЛ ВИДАНЬ ЗА ФОРМАТАМИ

Формат	Кількість	Ідентифіковано
In folio	2	2
In quarto	21	21
In octavo	21	18
In duodecimo et vigesimo	3	2
Всього	47	43

43 ідентифіковані книги створені 31 авторами (табл. 3). Абсолютна більшість авторів книг походять з середовища духовенства, лише двоє авторів були представниками світського середовища.

Табл. 3

СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ АВТОРІВ

Соціальна група	Кількість	% від загальної к-ті
Біле духовенство	3	9.67
Чорне духовенство (православне)	1	3.23
Чорне духовенство	25	80.65
Світська особа	2	6.45
Загалом	31	100 %

Чисельно переважають представники чорного духовенства. Саме чернецтво було однією з рушійних сил Контрреформації, ченці зі «старих» (напр. домініканці та францисканці) й «нових» (напр. єзуїти) орденів вели активну полеміку із протестантськими богословами, розвивали католицьке віровчення та займались місіонерською діяльністю після Тридентського собору.

Характеристику збірки полемічної літератури варто розпочати з представників світського середовища, чия книга зберігалась у бібліотеці дрогобицьких кармелітів. Йдеться про Філіпа де Мизьєра (1327–1405 pp.) – французького солдата та політичного діяча. У бібліотеці зберігалась його книга *Presentatio beate Marie in templo*. Цим твором автор намагався сприяти запровадженню у католицькій церкві свята Введення в Храм Пресвятої Діви Марії. Власне старанням автора це свято увійшло до християнського календаря західної Церкви. Другим автором був угорець, учасник війни за незалежність Ференці II Ракоці у 1703–1711 pp. Антал Бреннер (1674–1721 pp.). Хоч Бреннер і був священником, проте згодом був позбавлений духовного сану, тому видається доцільним віднести його до представників світського середовища. До інвентаря внесена його книга *Peculiares principum Hungariae in ecclesia Dei praerogativa*, створена на захист прав Ракоці.

Біле духовенство репрезентоване трьома авторами. Ідеї польських контрреформаторів висвітлені у творах *Confessio fidei catholicae christiana* кардинала Станіслава Гозія (1504–1579 pp.), у якому автор подав систематичний виклад католицької догматики та сформулював догматичне ставлення католицької Церкви до «рїзновірців» [8, с. 728], та *Civitas supra montem* Яна Носковича (1606–1690 pp.). Трактат Марціна Кромера (1512–1589 pp.) *De falsa nostri temporis, et vera Christi religione* спрямований проти лютеран.

Досить цікавим видається те, що у бібліотеці був представлений твір українського православного автора – йдеться про твір *Alphabetum rozmaitym Heretykom niewiernym* чернігівського архимандрита Йоанікія Галятовського (1620–1688 pp.), у якому автор в абетковому порядку перераховує усіх відомих йому єретиків (не християн) та пояснює помилковість їхніх поглядів. Доречно згадати, що католицьке чернецтво із зацікавленням ставилось до творчості чернігівського богослова. Так, відомий випадок із львівської єзуїтської академії, коли члени Товариства Ісуса купували книги цього автора [9, с. 349]. В єзуїтському осередку у Перемишлі (в межах однієї з дрогобицьким кармелітським монастирем Перемишльської дієцезії) твір Галятовського *Stary kościół zachodni nowemu kościołowi rzymskiemu pochodzenie Ducha Ś. Od Ojca samego, nie od Syna* pokazuje був внесений до категорії забороненої літератури [10].

4. Чернечі спільноти

Абсолютну більшість авторів полемічних книг та трактатів становлять представники чорного духовенства. 36 книг створені 25 авторами (табл. 4), що представляють найвідоміші чернечі спільноти католицької церкви.

Табл. 4

ОРДЕНСЬКА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ АВТОРІВ

Орден	К-ть авторів	% від чорного духовенства	% від загальної к-ті авторів
Домініканці	2	8	6.45
Францисканці	1	4	3.23
Францисканці-реформати	4	16	12.9
Кармеліти босі	4	16	12.9
Єзуїти	13	52	41.94
Меховіти	1	4	3.23
Разом	25	100%	80.65 %

Автори з середовища Товариства Ісуса (єзуїти) традиційно переважали над представниками інших чернечих орденів. Орден єзуїтів був однією з рушійних сил Контрреформації на території усєї Європи загалом і у Речі Посполитій зокрема. На жаль, інші чернечі спільноти репрезентовані дуже слабо.

«Західні» єзуїти представлені п'ятьма авторами (8 книг). Книга *Manuale controuersiarum huius temporis* фламандського єзуїта Мартіна Бекануса (1563–1624 pp.) є своєрідним підручником із «мистецтва полеміки». Ця книга витримала 20 перевидань у Західній Європі і була однією із найпопулярніших книг з контроверсійної теології. Як підручник можна класифікувати книгу *Regula credendorum, seu methodus polemica* англійського єзуїта, префекта вищих студій у Льєжі Джона Кейнса (1625–1697 pp.) та книгу *Ethica theologico-polemica* єзуїта з м. Оломоуц Фредерика Крістена (1682–1733 pp.). Трактат Джона Дюрі (+1587 p.) *Confutatio responsionis Gulielmi Whitakeri* спрямований проти англікан, зокрема проти одного з найвідоміших англіканських богословів XVI ст. Вільяма Вітакера (1548–1595 pp.). Також до інвентаря внесени твори *Norma Verae Fidei Juxta Catholicos Authores* Фредеріка Пабле (1649–1699 pp.), *Synopsis de ecclesia militante* португальця Франціско Лейтама та *Sancta Romana ecclesia* Андреаса Рюделя (1706–1759 pp.).

Польська єзуїтська контрреформація та полемічна думка репрезентована «класичними» авторами та творами. Зокрема, йдеться про відому книгу *O rządzie i jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem* (друге видання твору *O jedności Kościoła Bożego*) Пьотра Скарги (1536–1612 pp.) та його ж *Zawstydzenie Nowych Arianow u Wzywanie ich do pokuty u wiary chrześcijańskiej* із критикою та засудженням послідовників Фаустина Социна та Пьотра Стоїньського [11, s. 11–12], трактат *Colloquium Thorunense* відомого поборника аріан Миколая Ціховича (1598–1669 pp.), *Szczera prawda przeciw obłudnemu fałszowi* Стефана Щанецького (1658–1737 pp.) проти пастора Кароля Делінкурта гелвецького віровизнання, *Theologia Controversa Totam Fidei Christianae Catholicae Doctrinam* Готфріда Ханенберга (1680–1729 pp.) та трактат Марціна Лаща проти протестантських церков *Crisis to iest Rozsądek Katholicki o nauce dzisiejszych ewangelików, lutrów, kalwinów u inszych nowowiernych*. Трьома книгами представлена творчість одного із найвідоміших польських єзуїтів-полемістів XVIII ст., ректора львівської єзуїтської академії Єжи Генгеля (1657–1727 pp.), полемічні трактати якого спрямовані проти атеїзму та протестантизму [12, s. 178]. До інвентаря внесено три його книги: *Eversio Atheismi seu pro Deo contra Atheos*, трактат із наведенням доказів на захист непорочного зачаття *Vindiciae Marianaе innocentiae* та відомий твір *Gradus ad atheismus* з викладом ідеї генези атеїзму у людській душі [13, s. 15].

Домініканська полемічна думка викладена у творі Пьотра Дрогосhevського (+1729 p.) *Tarcza Wiary Chrystvsoweу*, що спрямований проти лютеран та кальвіністів, а також у книзі *De Missa evangelica et de veritate corporis et sanguinis Christi in Eucharistiae sacramento* домініканця, єпископа Відня Йогана Фабера (1478–1541 pp.), для полемічних творів якого характерним є використання філологічно-гуманістичних методів [2, s. 765].

Францисканська орденська сім'я представлена творами *Securis evangelica ad haeresis radices posita* голови ірландського коледжу Св. Исидора у Римі Френсіса Портера (1650–1702 pp.), *Vox Catelli Pastoritii Penes Ovile Christi. Seu Controversia* реформата, лектора теології у монастирі реформатів у Мейській Гурці Войцеха Габрілеля Славоша, а також перекладом з німецької книги *Ozdoba Kościoła katolickiego, to iest Ceremonie ktorych Kościoł S. w wszelkich okolicznościach zwykły zażywać* францисканця-реформата Протазія Неверані (1702–1743 pp.).

Також до збірки контрверсійних книг входила проповідь Rzeka troista Korczakowska провінціала Малопольської провінції реформатів Людвіка Ружицького, виголошена на похороні Констанції Христини Вельопольської, дружини стольника великого коронного Яна Вельопольського, й книга *Stary argument swiatowej mądrości przeciw powściągliwości panieńskiey, wdowiey, kapłańskiey y zakonney* реформата Флоріана Ярошевіча (1694–1771 pp.).

Один твір вийшов із середовища ордену каноніків регулярних Св. Гробу Господнього, більш відомого як меховіти (від головного осідку ордену у м. Мехов) або ж божогробці (від польс. *Zakon Rycerski Grobu Bożego*). Йдеться про відомий і популярний твір *Prawda Chrzescianska Od nieprzyjaciela swego Zeznana* рабина Самюеля у перекладі генерала ордену, теолога Якуба Павела Радлінського (1680–1672 pp.) з його ж власним коментарем до цього твору.

Орден кармелітів репрезентований чотирма авторами, як і реформатів. До інвентаря внесено чотири примірники книги *Heroica Carmeli regula, a sanctissimo Dei propheta Elia vita et exemplo tradita* авторства Валентина від Св. Аманда. Книга *Triumphalis palma victoriae Immaculatae Conceptionis* фламандця Оліве де Сен-Анастас (1612–1674 pp.) присвячена наведенню доказів на захист непорочного зачаття. Дві книги належать перу фландрійця Александра від. Св. Терези: *Clupeus religionis bipartitus* та *Praeco Marianus legis evangelicae*. Також у бібліотеці зберігалось три примірники книги *Echo Salutis aeternae* Вацлава від Св. Іллі (Глуховського).

Окрім полемічних трактів та книг, у бібліотеці зберігався збірник актів Торунського колоквиуму 1645 р. (так званий *Colloquium charitativum*) – *Acta conventus Thoruniensis*. На ініціативу короля Владислава IV у Торуні відбувся з'їзд представників польського католицького та протестантського духовенства з метою обговорення поглядів один одного та примирення.

Поданий вище аналіз наповнення бібліотеки кармелітів взятих у Дрогобичі дає можливість зробити висновок, що не зважаючи на те, що монастир існував уже в час, коли Контрреформація добігала свого кінця, у монастирях надалі зберігалась ключова література того часу. Йдеться про

твори польських діячів Контрреформації (Марцін Кромер, Станіслав Гозій), представників чорного духовенства, твори яких спрямовані проти окремих протестантських груп (Миколай Ціхович, Пьотр Скарга, Єжи Генгель), твори православних богословів (Йоаникій Галятовський), підручник з полемічної теології (Мартін Беканус, Джон Кейнс) та інші матеріали.

Подальше детальне вивчення не лише полемічної літератури, а й загалом книжкової та бібліотечної культури у мережі католицьких монастирів дасть змогу глибше пізнати інтелектуальну сферу життя чорного духовенства на українських землях.

1. Напюрковський С. Ц. OFMConv. Як займатись теологією / С. Ц. Напюрковський. — К. : Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2010. — 240 с.
2. Górka L. Kontrowersyjna teologia / L. Górka // Encyklopedia Katolicka. — Lublin, 2002. — Т. 9. — S. 764–765.
3. Zaucha T. Dawny kościół p.w. Michała i klasztor OO. Karmelitów trzewickowych (obecnie ciekiew p.w. Świątej Trójcy) w Drohobyczu / T. Zaucha // Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Część 1. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. — Kraków, 1998. — Т. 6. — S. 79–83.
4. Лоштин Н. Інвентарі та каталоги бібліотек католицьких монастирів XVI–XVIII ст. у фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка / Н. Лоштин // Вісник Львівського університету. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. — Львів, 2015. — Вип. 10. — С. 78–90.
5. Стецик Ю. Монастирі Дрогобиччини (XIV–початок XIX ст.) / Ю. Стецик. — Дрогобич, 2000. — С. 50–60
6. Стецик Ю. Дрогобицький кармелітський монастир (XVIII ст.) / Ю. Стецик // Drohobycz. Miasto wielu kultur. — Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. — S. 89–104.
7. Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка. — Ркс. 362. I Inventarium Bibliothecae conventus Drohobycensis 1766. — 42 арк.
8. Wysocki M. Recepcja Ojców Kościoła w «Confessio catholicae fidei christiana» Stanisława Hozjusza / M. Wysocki // Vox Patrum. — Lublin : Wydawnictwo KUL, 2016. — Т. 65. — S. 727–739.
9. Кметь В. Львівський єзуїтський колегіум на тлі контрреформації у Речі Посполитій в XVI–першій половині XVII ст. / В. Кметь // Проблеми архівознавства і джерелознавства : зб. наук. пр. до 90-річчя від дня народження проф. В. Стрельського. — К., 2001. — С. 351–388.

10. Лоштин Н. Haeretici prohibiti: заборонені книги у бібліотеці єзуїтського колегіуму в Перемишлі (за матеріалами інвентаря 1774 р.) / Н. Лоштин. – [В друці].
11. Szymczak D. Koncepcja genezy i dziejów reformacji w «Zawstydzeniu arianów» Piotra Skargi / David Szymczak // Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica. — Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014. — T. 25, № 3. — S. 11–30.
12. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / [oprac. Ludwik Grzebień]. — Kraków : Wydawnictwo WAM, 1996. — 882 s.
13. Bargiel F. Jerzy Gengell (1657–1727) / F. Bargiel // 700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna w latach 1700–1830. — Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 2000. — T. 1 : Okres saski 1700–1763. — S. 14–16.

УДК 282:271(477.83/86)XIX

Олег Жерноклеєв

Регулярні треті ордени в півдавстрійській Східній Галичині на початку ХХ ст.

Охарактеризовано структуру, основні осередки та напрями діяльності регулярних третіх орденів Римо-католицької церкви у Східній Галичині в складі Австро-Угорщини. Зроблено висновок, що у всій австрійській частині монархії Габсбургів (Цислейтанії) регулярні треті чини мали у цей період понад півтисячі домів із майже п'ятьма тисячами мешканців. Абсолютну більшість терціаріїв становили жінки. Серед них помітно переважали кількісно представниці різних відгалужень францисканського ордену, доволі чисельними були також сервітки, домініканки, кармелітки та інші. На теренах Львівської католицької архідієцезії в цей час існувало щонайменше 29 домів із 228 регулярними терціарками, переважно францисканками. Основними сферами їхньої праці були шкільництво й виховання дітей та молоді, догляд за хворими, соціальна опіка над убогими та інші види благочинної діяльності.

Ключові слова: третій орден, Римо-католицька церква, Східна Галичина, тринітарії, мирянські структури

Oleh Zhernokleiev

The Regular Third Orders in the Austrian Eastern Galicia at the beginning of the 20th century

The general characteristics of the structure, main centers and activities of the regular Third Orders of the Roman Catholic Church in Eastern Galicia as a part of Austria-Hungary are described. It is concluded that during this period in the Austrian part of Habsburg monarchy (Cisleithania) the Regular Third Orders had more than five hundred houses, with